

Cambert (bil je to nekakšen poskus nacionalne opere, ki se je pa ponesrečil!). —

Nemčijo (kjer je leta 1627. dresdenski Hoftheater sicer uprizoril v M. Opitzovem prevodu in Schützovi glasbi Rinuccinijevo »Dafne«), posebno južno (München) in Avstrijo (Dunaj) pa so te italijanske družbe zlasti v drugi polovici 18. stol. naravnost preplavile. Imele so te opere to dobro lastnost, da so dale pobudo za postavljanje stalnih gledaliških poslopij. Gledališča so namreč v tem času začela rasti kakor gobe po dežju (pr. Dresden 1666 itd.). Današnja gledališča so zidana še vsa po vzorcu tedanjih italijanskih opernih gledališč. Na drugi strani pa so bile skrajno škodljive, ker so mogočno zaustavljale razvoj domače igralske umetnosti in domače dramske literature. Velikanska in sijajna oprema, razen tega pa še prijetna zabava in plitka vsebina je kmalu izpodrinila marljiva prizadevanja n. pr. kakšnega Gotscheda, ki opero v svojem »Versuch einer kritischen Dichtkunst« (1730) tudi pošteno ozmerja: »Die Opera ist das ungereimteste Werk, so der menschliche Verstand jemals erfunden.«

(V Angliji se opera ni obnesla in ni rodila razen v istem času (17. stol.) nobenih sadov, nasprotno pa sta se Francija in Nemčija italijanskih družb kmalu otresli.) —

Pri nas Slovencih je povzročil nastop italijanskih operistov prav za prav ravno nasprotno kakor pri drugih narodih. Dočim je pri drugih že razvitejših narodih prospeh domače kulture zaviral, jo je pri nas šele dobro pospešil.

Kakor poroča Radics in kakor se da sklepati tudi po primerjanju s poročili avstrijske gledališke zgodovine, so se pojavile prve italijanske družbe pri nas okoli leta 1740. (morda tudi prej, 1736 je Mignotti že v Grazu, pr. Nagl-Zeidler!). Bile so to prvotno benečanske družbe pod vodstvom Angela in Pietra Mignottija, pozneje Bustellija, Pecija, Bartolinija in drugih. Nastopali so navadno v Auerspergovem dvorcu, od leta 1765. pa v novem stanovskem gledališču. Iz-

vajali so po največ opere komponistov Galuppja, Rusta, Piccinija, Paisiella, Salierija in drugih. Nekaj opernih tekstov iz te dobe se nam je ohranilo (v štud. knjižnici, v Nar. muzeju in na Lazzarinijevem gradu Weissenstein), velik del pa se je razgubil, to posebno iz Zoisove zbirke, ki je štela 192 italijanskih opernih tekstov (gl. Kidrič, ČJKZ V.). Kakor je znano iz Kopitarjevih pisem Šáfáriku in Dobrovskemu, je prevajal v tistem času Zois kuplete in pesmice na slovenski jezik in jih dajal italijanskim pevcem, da so jih med predstavo slovensko zapeli. To so tiste pesmice, o katerih nam poroča Kopitar, »da jim je v parterju in po ložah donel vesel hrup in plosk, da ni moči popisati«.

Na žalost pa nam za zdaj manjkajo skoro še vsi pripomočki, na podlagi katerih bi mogli dokazati, kdaj se je to vlaganje in prepevanje slovenskih pesmi vršilo. Zoisovi prevodi se nam razen enega (Veda 271, I.) niso ohranili, časopisi v tem času so pomanjkljivi, Kopitar v pismih ne navaja nobenega datuma, drugih zanesljivih podatkov pa nimamo. Trstenjak sicer omenja za to dobo desetletje med 1770 do 1780, toda za to ne navaja nobenih dokazov in tudi ne vem, odkod bi to letnico mogel imeti. To vprašanje bo moralo pač tako dolgo, dokler se nam ne posreči najti točnejših odgovorov, ostati še nerešeno.

Vendar je že dejstvo samo dokaz, kako velikega pomena so za našo literaturo ti Zoisovi vložki in posredno torej nastopi italijanskih opernih pevcev. (O tem vprašanju več pri Linhartu.)

K Wollmannovi beležki, da so postavili stanovi gledališče leta 1765. na čast prihoda cesarja Jožefa II., bi popravil samo to, da tega leta sploh noben cesar v Ljubljano prišel ni in da je bil cesar, ki je bil v Ljubljano namenjen, cesar Franc I., ki pa je med potjo v Innsbrucku l. 1765. umrl, cesarica Marija Terezija pa se je sama vrnila nazaj na Dunaj.

O tem stanovskem gledališču piše Wollmann zelo malo in navaja samo vire Trstenjaka, Dimitza in Radicsa.

NAJSTAREJŠI NAČRT LJUBLJANE

J O S. M A N T U A N I

Kranjska je bila od nekdaj ne le zanimiva, ampak tudi zelo važna dežela in glavno mesto Ljubljana je imelo ponovno odločilno vlogo, ne samo za deželno, temveč za svetovno zgodovino. Pa vzemimo bajno dobo Argonavtov, ali vojno Drusa Germanika pa do ljubljanskega kongresa, vedno in vedno se dviga ta dežela, četudi le za kratek čas, iz zgodovinske temě. In tej njeni važnosti se ima zahvaliti tudi najstarejši, do sedaj znani in točno ter strokovno risani načrt. Kaj je bil povod, da so delali te risbe? Na iztoku ob Ogrski deželi, na Erdeljskem, so se vršile nad sto let trajajoče homatije za knežji (vojvodski) prestol Erdeljske. Začele so se l. 1526., ko je nastopil vojvoda Ivan Zápolya zoper cesarja Ferdinandu kot protikralj za Ogrsko. Ker je bil sam prešibek, je poklical sul-

tana Suleimána na pomoč ter na ta način res zavzel večji del Ogrske l. 1529. — Njegovi nasledniki so imeli vsi bolj ali manj težavno stališče, ker so na eni strani erdeljski stanovi volili kneza po svoji volji, na drugi pa so se Turki vmešavali in postavljali erdeljske kneze, ki so bili njim všečni, a na tretji strani so ravnali knezi sem pa tam zelo samovoljno s plemstvom in stanovi, da so bili tudi v lastni deželi osovraženi in niso varno sedeli na prestolu. Tako je plačal Gabriel Báthory svoje ravnaje z življenjem leta 1613. Naslednik mu je bil Gabriel Bethlen, ki je pa umrl že l. 1626. Izposloval je pa pred smrtjo izvolitev svoje soproge Katarine Brandenburške za naslednico, a za soupravitelja Erdeljske svojega nečaka Štefana Bethlena. Katarina je pa morala odložiti vladanje,

ker je vladala po svojem odlikovancu Csákyju in ker je dalje vzbudila sumnjo, da je prestopila h katoliški veri. Razmerje med njo in Bethlenom je bilo skrajno slabo. Na njeno mesto je bil izvoljen l. 1631. Jurij Rákóczy I. Ta se je pa l. 1644. zvezal s Francijo in Švedijo zoper cesarja, ki je od njega odkupil mir s tem, da mu je prepustil velike dele dežele. L. 1648. mu je sledil na erdeljskem prestolu sin Jurij Rákóczy II., ki se je moral boriti zoper razne tekmece, med katerimi je bil tudi Ahacij Baresai. Te tekmece so deloma podpirali Turki. Prišlo je do vojne in Rákóczy II. je bil poražen pri Klužu (Kolosvár) in potem umrl 9. junija 1660. leta na dobljenih ranah.

Odnošaji so bili torej skrajno slabi na Erdeljskem in Turki so imeli vedno več vpliva v deželi in na Ogrskem. Ni čuda, da so na Dunaju s skrbjo zasledovali ta razvoj. A cesar je pogrešal pripomočkov: niti vojakov ni imel, niti denarja. Razen tega je svarilo Leopolda I. pred vojno s Turki še dejstvo, da so mesta južnih pokrajin, posebno slovanskih dežel, premalo utrjena in bi turške čete šle skoraj brez ovire na zapad, kamor bi se zljubilo osmanskim vojskovodjem. Turki so imeli naokoli že itak vrsto pašalikov, vse na osvojeni zemlji. Prodrli so bili v Moldavijo in preko Črnovcev do Dnjestra, Vlaška in Bułgarska sta bila v njihovih rokah. Srbijo, Bosno s Hercegovino, večinoma tudi Ogrsko, velik del Slavonije in Hrvaške so imeli v oblasti, ki je segala na zapadu do izliva Kolpe v Savo, Mure v Dravo in Vaga v Donavo; a ob levem bregu Vaga še okoli 250 km dalje proti severu. Kneževina Erdeljska ni bila sicer njihova, a je stala močno pod njihovim vplivom. Najbližji paša na zapadu je stoloval v Budi, tako nekako pred vrati dunajskega obzidja.

Cesar, oz. njegovi svetovalci in uradi so morali misliti na odpomoč, ako niso hoteli prepustiti Turku avstrijskega ozemlja. Predsednik dvornega vojnega sveta je bil tedaj knez Vaclav Lobkovic, mož, ki je — vsaj glede življenjskega naziranja — simpatiziral s Francozi. Obrnil se je torej na »porensko zvezo« (Confédération du Rhin), ustanovljeno l. 1658. zoper cesarja Leopolda I., ker je bila ta od turške strani prav tako ogrožena, kakor dedne avstrijske dežele. A

¹ Mimogredé omenjam, da je deželnoknežji inženir in stavbenik *Sallustio Peruzzi* potoval že l. 1570. po teh krajih, da prouči obmejne utrdbe. — Prim. Dr. H. *Pirchegger* v: Südsteiermark. Herausgegeben von F. Hausmann. Graz, 1925. Str. 372.

² *Martin Stier* je bil rojen l. 1630. Služil je sprva v četi avstrijske vojske, l. 1651. je pa prestopil k tehniški stroki kot inženir. L. 1654. je risal samostojno utrdbe mesta Heba (ČSR); nato so ga poslali pregledovat notranje-avstrijske pokrajine; l. 1658. je prejel za to delo 200 gld. odpravnine. L. 1660. je deloval na Dunaju, 1662. l. postal višji inženir, a l. 1668. l. je proučeval utrdbe mesta Prage. Umrl je l. 1669. na Dunaju. — Prim. D. E. *Nischer*, Österreichische Kartographen. Wien, 1925, str. 25 nsl. — Gospodu pisatelju te knjige dolgujem za ljubezniva poročila in pojasnila, ki mi jih je dal pismenim potom, najvdanejšo zahvalo.

³ Rokopisi vojnega arhiva so bili svoj čas last vojnega maršala, kneza Raimunda Montecucullija, iz čigar zapuščine so prišli v sedanje zbirke. To so: 1. Vierzig Zwey saubere Abrisse verschiedener Gränz Festungen, Schlösser und Städte in Ungarn... (Označba: G I a 3.) — 2. Beschreibungen und Abrisse verschiedener Gränz Festungen, Schlösser und Städte in Croatien. Izvirni naslov se

gospodje porenske zveze se niso preveč žurili s svojimi odloki in Turki so izvršili svoj pohod na Erdeljsko prej nego je prišla erdeljska pomoč.

Položaj je bil kritičen. Z Dunaja so poslali že leta 1658. strokovno komisijo v južno-zapadne pokrajine;¹ osobito Štajerska, Kranjska, Hrvaška in Primorje so bile predmet njene posebne pozornosti. Proučevala je lego, utrdbe in medsebojne odnošaje mest ter stavila primerne predloge. Tej komisiji je načeloval ces. inženir *Martin Stier*,² ki je pismeno poročal cesarju o tem, kar je dognala komisija. — To poročilo je obširen popis teh krajev, opremljen z zemljevidi, tlorisi mest in utrdb, deloma tudi s posameznimi prerezi. Največ teh njegovih del hrani na Dunaju Narodna (prej dvorna) knjižnica v peterih rokopisih, krasno opremljenih, ker so bili cesarju izročeni kot poklonilo M. Stiera. Nekaj del in študij hrani vojni arhiv na Dunaju³ in kopija enega rokopisa je tudi v Gradcu (8608). — Na tem mestu omenjam samo rokopise dunajske Narodne knjižnice, ker so najpopolnejši; o drugih morebiti pri drugi priliki.

Prvi rokopis (Cod. 8332) vsebuje zemljevide vseh meja proti Turkom, od Jadrana do Erdeljske z vsemi gradišči, braniki in utrjenimi mesti; izgotovljen je bil 1661. leta. — *Drugi* (Cod. 8607) nudi 40 tlorisov mest, trgov, utrdb; tudi v tem imamo tloris *Ljubljane*, Gradca ter ogrska, hrvaška in dalmatinska mesta. — *Tretji* rokopis, ki ponovno opisuje *Ljubljano* poleg drugih mest (Cod. 8608), je med temi rokopisi pač najvažnejši, in s tem se bomo nekoliko pobavili. — *Četrti rokopis* (Cod. 8609) se bavi z mejami Ogrske in z njo združenih dežel. Dodani so načrti in risbe utrdb, gradov in naselbin, to pa takih točk, ki so jih bili Turki v raznih dobah bodisi le oblegali, bodisi zavzeli. — *Peti rokopis* (Cod. 9225) podaja zemljevide in tlorise z opisi in pojasnili. — Ti rokopisi niso neznani,⁴ pač pa jako malo uvaževani in še manj izrabljeni.

Ker mi je v tej beležki glavna točka najstarejši, točno in zanesljivo črtani tloris slovenske prestolnice iz l. 1658., naj se pobavim поблиže s tretjim rokopisom (Cod. 8608), dasi to ne bo izčrpno. Besedilo podajam v diplomatično natančnem prepisu v izvorni skladnji

glasi od začetka: »Abrisse über die Windische, Petriatische vnd Banatische Gränitz Plätze gegen den Türkischen Confinen ligent...« (Oznaka: G I a 3—1.) — 3. Beschreibungen u. Abrisse verschiedener Grenz-Festungen, Schlösser und Städte in Steyermark, Crain und Istrien. Izvirni naslov pa zveni: »Abriße über die Ertzhertzogliche Residentz Statt Grätz, Nebenst denen gegen die Türkischen Confinen gelegen Steirerischen Granitz Stätten«, itd. — (Oznaka K VII b 1.) — Ker imajo rokopisi ali samo modernejše naslove (št. 1.), ali pa po dva, od katerih je drugi izvirne oblike, je gotovo, da imamo pred seboj *kopije* Stierovih del v vojnem arhivu na Dunaju. — Razen rokopisnih del pa hrani isti arhiv tudi zemljevid, ki sestaja iz 12 listov in nosi naslov: »Landkarten des Königreichs Ungarn und dennen andern angränzten Königreichen, Fürstenthümern und Landschaften« etc. *Martin Stier*, Kay. Ober Ingen. delineavit. — *M. Lang* sculpsit. Viennae. 1664. — (Zemljevid je torej v baker rezan.)

⁴ Baval se je z njimi že *Chmel* Jos. Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien im Interesse der Geschichte, besonders der oesterreichischen, verzeichnet und excerpirt. — Wien, 1840—1841. 2 zv. (Te rokopise obravnava v 1. zvezku, CXLIX, CLX.)

in Stierovem »pravopisu« z vsemi neokretnostmi in pogreški.

Rokopis ima troje naslovov. Prvi zveni — pisan je v *gotici* — tako: »Abriße, vünd Relationen Vber die Hertzogliche Residenz Statt Gratz, nebenß denen gegen den Türckhischen Cofinen gelegen Steuerischen Gränitz Stätten, wie sich solche anietzo befinden, vor eineß Feindeß gnwalt, in etwaß verbößert, vünd dann Realiter Könten Fortificirt werden, mit der darüber formirten Landt Kartten, vündt angehenckhter Tabellen, deß in Jeden Orth verhandenen geschützeß, Munition, alß andern Zeugs Requifiten, auch waß Zu Außstehung einer Drey Monatlichen Belagerung noch darinen Zuuerschaffen Vonnöthen.« Ta naslov stoji na prvi strani 3. lista (fol. 3 a).

Drugi naslov (fol. 31^a) stoji na čelu druge skupine. Prvih pet besed soglaša s prvim naslovom, potem pa nadaljuje: »Windische, vnd Banatische Gränitzen, wie sich solche anietzo befinden« itd., ostalo kakor v prvem naslovu, samo z malimi različki v pravopisu.

Tretji naslov (fol. 61^a) velja hrvaškimi in primorskim granicam ter utrdbam ob njih. Prvih pet besed soglaša z onimi v prvem naslovu in se nadaljuje: »Croatische vünd Moer Gränitzen, alß denen Cammeralischen Stätten«; vse ostalo kakor v prvem naslovu.

Za topografijo južnega in srednjega Štajerja, za Kranjsko in Primorje, pa tudi za Hrvaško 17. stoletja je ta zvezek — kakor tudi vsi ostali Stierovi rokopisi — velike važnosti. Samo v rokopisu Cod. 8608 se omenja 88 točk: mest, vasi, gradov, utrdb, pristanišč; poleg teh pa tudi že podrte naselbine, gradove, samostane, vasi, utrdbe in stražišča (»Tschartacken«), določa njihovo lego in navaja razdalje posameznih točk v italijanskih in nemških miljah. Tem potom bo določiti marsikako selišče, ki se omenja v starejših spisih, a ga ni več, ker je bilo podrto za turških bojev in pohodov. Na tem mestu se žal ne morem za enkrat podrobneje baviti s posameznostmi vsebine, ker je moj smoter samo ta, da opozorim na te važne rokopiše in da priobčim tlorise tiste Ljubljane, ki jo je videl še Valvasor in ki je nudila še staro vnanjost deloma 15., deloma pa 16. in 17. stoletja.

Glavna stvar so seveda risbe, ki nam podajajo obliko mesta, velikost, utrdbe, trge, ceste in ulice; ne ozirajo pa se na male presledke med posameznimi hišami (kapniške žlebe), kakršnih nahajamo še danes več; služili so tudi za silo kot prehodi.

Poleg risb pojasnjuje opis stanje mesta — seve v prvi vrsti z vojaškega vidika. — O Ljubljani piše cesarski inženir Stier (Cod. 8608, str. 144 nsl.): »Relation vündt Bericht vber die Stadt vündt daß Schloß Labach, Wie sich Eineß vündt Anderß anietzt befindt, vündt mehrerß verbessert werden khönnte.

1. Erstlichen Ist Solche von den Flueß Laubach, So mitten durch die Stadt fließen Thuett, in Zwey Thäill gethaillet, von welchem daß kleine Theill, so in gestalt einer Ablangen führung vündt gantz in der Ebne lieget, mitt einer nicht gar Zue starkhen Mauren Vmbfangen, An dem Einem Eckh gegen den Cappucinern ist solches mit einem Bollwerckh Versehen An dem andern aber hat es einen Rundten Thurn Vündt obwollen noch Zwey kleine Thürne darzwischen stehen, so haben noch die Cortinen wegen Ihrer kleine eine schlechte Bestreichung daraus, das andere vündt gröste Thäill Betreffend, Liegt solches

Lengst dem flues, auch in der Eben, Vündt ist lincker Handt mitt einer Mauren vor der Bruckhen A. im ersten Abriß Biß an den Rundten Thurn B. Beschloßen, Von dannen Ziehen sich die Mauren die höhe hinauff Biß an das schloß, Rechter Handt Von Bemelter Bruckhen den flus hinauff ist anders keine Verwahrung, als die Mauren der Häüßer, So Biß an den großen Rundten Thurn C. gehen. Von dar aber erstreckhett sich ferners die Mauren, so von gutter stärckhe den Berg hinauff Biß an den Thuern D.

2. Daß Schloß Betreffend, So ligt solches auf Einem ablanglichen Berg, der gantz frey Von den andern Abgesondert ist, Von Zimblichen gutten Mauren, Vündt Thurnen, deren Theils Rundt, Theils Viereckhicht nach der alten Manier aufferbauet, Wie es dann aus dem grundtrieb mehrers Zue ersehen ist, Die Eine seiten gegen das Landt ist mit einer Mauren vündt zweyen Thurn E. vündt F. verwahret, Vündt an den großen Thurn D. angeschloßen Vor Welchem ein Werckh mit Lit. G. gezeichnet doch gantz außer Defension, Vündt mehr Zum schadten als Nutzen stehet, auch daran Bey H. vündt J. Zwey stuckh der Mauren eingangen.

Dieße Stadt ligt zwar weith genug Von den Gränitzen in dem Landte, das sie also keiner solchen großen gefahr, als die andern Vnterworffen ist, Weilen aber sonsten in dem gantzen Landte kein anderer haltbahrer Posto Vorhandten, dann dießer, Worinnen sich das Landtuolckh Bey einer feindtes gefahr retiriren vündt das ihrige in saluo Bringen khönnen, Als wurdte nicht Vntauglichen fallen, Wann mann denselben in Beßere Defension setzen Thette, Welches auch auf nachfolgendte weiße ins werckh zu richten wehre.

Alß Erstlichen khönte das Hornwerckh im anderten Abriß mit Lit. K. gezeichnet deßen Eine Lini Bey dem Thurn F. angefangen vündt Vollandts anderseiths der Maur Bey L. angeschloßen, gemacht wurdten, da dann Von dem alten Werckh G. die Eine Lini M. gutten Thäils an statt der Cortinen Zue Nutzen khäme, Voraus aber des Reuelin N. legen vündt einen graben mit der Strada coperta führen, wormit das alte werckh G. als ein Canallier daran stehen Verbliebe. Dießes wehre mit Mauerwerckh aufzuführen vündt wurde in sich halten 1400 geuierte Claftern, deßen eine Zue 12 fl überschlagen Tregt an geldt 16.800 fl aus. Nach Verfertigung deßen khönte mann die andere seithen, gegen das Landt mitt Zwey im Anderten Abriß mit Lit. O. vündt P. gezeichnet als ein gantzes Vündt halbes Bollwerckh Von Erden, aufführen Vündt in die Verwahrung Bringen.

3. Weillen Bey dem schloß wegen der hohen Mauren khein standt vorhandten, daß geschitz darauf Zue gebrauchen, als wehre das werckh in solcher Form Von dem Letzten mit P. notiert Zue Continuiren, Wie es der Ander Abriß mit Lit. Q. Zeiget, Voruon Zwar die Zwey Bollwerckhs Puncten R. vündt S. etwas tieff in den Abhang des Bergs fallen, vündt Von Erden aufgeföhret nießen werden, So wurde sehr Thüenlichen fallen, wann mann den Abhang des Voraus ligenden Berges gleich es die Punctierte mit gelb Vnterstrichene Lini im Profil Zeiget, abtrüge das Erdreich durch Karn, so von einem Pferd gezogen werden, in das schloß einföhrt vündt darmitt die Beyde Bemelte Bollwerckh anschitten,

Floris tedanje Ljubljane

Vnndt wehre nachmals der Berg desto Beßer aus dem Hornwerckh vnndt Vorligenden Rauellin Zue Bestreichen, Wie auch einem feindt darmit die gelegenheit Benehmen, das Er an selbigen Orth keine Bateriaen setzen khönte. Dieße Höhe ist vor dießem mit Zwey runden schantzen, wie es im ersten abrieß zu sehen verwahrt worden. Auf solche weis wehre das schloß in eine Beständige vnndt gutte Defension gebracht.

4. Dießes Thäill der Stadt Betreffend ist solches mit den jetzt stehenden Thürmen vnndt Mauren genügsamb verwahrt. Absonderlichen aber würde die Verstärckung mehrers gegeben, wann mann das andere vnndt Kleinere Thäill mit den Zweyen gantzen vnndt ein halben Bollwerckh im Anderten Abrieß mit Lit. T. V. vnndt W. von Mauerwerckh aufführte, vnndt die Flanquen an die Hauptmaur anschließe, auch das eine stuckh Cortin, so von X. Bis Z. auf eine Clafter hoch Beräiths gemacht Vollendts erhöchte, vnndt das negste Bollwerckh T. führte Bemeelte werckhe werden zesamben, an Maurwerckh in sich halten, 2800 geuierte Claftern deren eine gleich Vorigen Zue 12 fl gerechnet, Tregt an geldt aus 33.600 fl.

5. Fünfftens ist im ersten Abries mit der Punctierten vnndt gelb Vnterstrichenen Lini zue sehen, Welcher gestalten die Vorständt einzuschließen, vnndt eine Retirada zur Zeit eines Befürchtlichen einfalls des Türckhen Vor des meiste Landtuolckh zue machen vnndt Zue gleich durch ihre Handt robath ins werckh zue setzen wehre, Vnndt khönte in deßen Graben die kleine Labach geführt, vnndt die mehrere Versicherung dardurch gegeben werdent.

Waß das anietzt Befündliche geschütz vnndt anderen Zeügs Requisiten Belanget, Wie auch was mann Bey einer Befürchtlichen Belegerung weiters Vonneten ist solches in die Tabellen gesetzt, die Benötigte Besatzung in der Stadt vnndt auf dem Schlos wirdt zue einer feindtes gefahr 1500 Mann zue fues vnndt 200 zue Pferd erfordert.«

To poročilo je bilo pisano l. 1660. Ker je bilo poklonjeno cesarju, ki je posetil Ljubljano osebno vprav v tem letu, je moralo biti skrbno urejeno, lepo pisano in risbe so morale biti točne. — Priprave so bile pa gotove prej, žal, da jih Stier ni datiral.

Kakor sem že omenil zgoraj, so bile narejene te risbe v prvi vrsti z vojaških vidikov in fortifikatoričnega stališča. Zato se je risar omejil samo na tak obseg, ki se je dal utrditi, opirajoč se na stare utrdbe. Vse, kar mu ni bilo moč izrabiti s tega vidika, je izločil. Zato pogrešamo oddaljenejših mestnih delov, ki so bili takrat pač samo odrastki pravega mesta, priveski predmestij (n. pr. Krakovo, Trnovo, Glince, Vič, šiška, Selo, Moste, Hrdeckega vas) — izvzemši Sv. Petra predmestje, ki ga sicer pogrešamo, a razumevamo izključitev, ako pogledamo floris: utrdbe razširiti tako daleč ni bilo mogoče, ker ni bilo delavcev, gradiva in denarja na razpolago. Obod onih mestnih delov, ki so prišli nekoliko pod varstvo utrdb, objemajo — ako govorimo moderno-terminološko — nastopne ceste: Bleiweisova — Aleksandrova — Tyrševa do bosonogih avguštincev (pозneje deželne bolnice) — Sv. Petra cesta — Vidovdanska — Poljanska (do Lichtenthurničnega sirotišča) — Cesta na grad — Karlovška — Vožarska — Gradaščica — Emonska — Rimska, ki se sklene z Bleiweisovo.

Zanimivo je zasledovati, kako krčevito se drži v starem delu mesta porazdelba v prejšnjih dobah zasnovanih komunikacij, osobito ulic, cest in drugih potov; mostov je pa imela Ljubljana l. 1660. preko Ljubljaničice samo troje: frančiškanskega, pod trančo (čevljarskega) in sv. Petra most; poslednji se ne vidi več na risbi. Preko Gradaščice je vodil en sam most: današnja »brv«, oz. zveza s krakovsko in trnovsko stranjo na mestu današnje brvi, dočim ni bilo še zveze niti s krakovskim nasipom in trnovskim pristanom niti Emonske ceste s trnovsko stranjo.

Zaradi lažega pregleda sem opremil na snimku št. I. posamezne ceste in trge z arabskimi številkami. V starih delih mesta je ostala do danes pretežna večina cest, ulic in trgov precej v isti smeri, kakor jih je narisal Stier. Nekatero ozke ulice so izginile, dve sta prišli na novo (Krojaška ulica in Resljeva cesta). V nastopnih vrstah podajam številke, s katerimi so opremljene na snimku načrta ceste itd. in ob vsaki številki moderno ime zadevne komunikacije.

1. Karlovška c.	26. [Brezimna steza k »Svečarju«.]
2. Florijanska u.	27. Vozna pot na grad.
3. Stari trg.	28. Na stolbi.
4. Mestni trg, Pred škofijo.	29. Gradaščica.
5. Poljanska c.	30. Most (brv) preko Gradaščice.
6. Streliška u.	31. Breg.
7. Studentovska u.	32. Čevljarska u.
8. Šolska u.	33. Židovska u.
9. Medarska u.	34. Židovska steza.
10. Je ni več.	35. Dvorski trg.
11. Stritarjeva u.	36. Jurčičev trg.
12. Ribja u.	36 a. Vegova u.
13. Ključavničarska u.	36 b. Kongresni trg.
14. Pod trančo.	37. Turjaški trg.
15. Kleparska u.	38. Salandrova u.
16. Vodna u.	39. Križevniška u.
17. Je ni več.	40. Cojzova c.
18. Stiška u.	41. Gosposka u.
19. Trubarjeva u.	42. Valvazorjev trg.
20. Zabjak, Pred prulami.	43. Knežja u.
21. Rožna u.	44. Gradišče.
22. Hrenova u.	45. Selenburgova u.
23. Vožarski pot.	46. Rimska c.
24. V rebri.	47. Hilšerjeva u.
25. Ulica na grad.	

48. Erjavčeva u.	69. Znamenjska u.
49. Igriška u.	70. Strojarska u.
50. Gregorčičeva u.	71. Gosposvetska c.
51. Bleiweisova c.	72. Je ni več.
52. Emonska c.	73. Krakovska u.
53. Wolfova u.	74. Kladezna u.
54. Marijin trg.	74 a. Rečna u.
55. Prešernova u.	75. Krakovski nasip.
56. Aleksandrova c.	
57. Tyrševa c.	
58. Miklošičeva c.	
59. Frančiškanska u.	
60. Sv. Petra c.	
61. Kolodvorska u.	
62. Prečna u.	
63. Dalmatinova c.	
64. Tavčarjeva u.	
65. Vidovdanska c.	
66. Obrežna u.	
67. Za čreslom.	
68. Resljeva c.	

Cerkve, v kolikor jih je Stier vrisal v ta načrt.

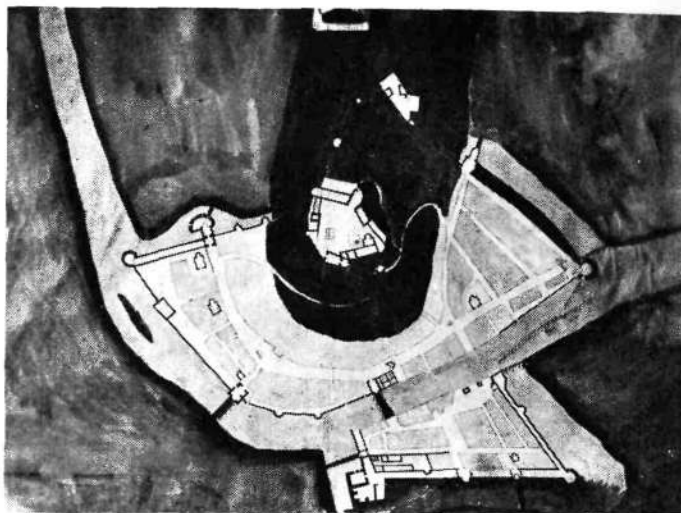
- I. Stolnica.
- II. Bivša frančiškanska.
- III. Sv. Jakob.
- IV. Frančiškanska (bivša avguštinska).
- V. Kapucinska (bivša).
- VI. Klarisinjska (bivša).
- VII. Diskalceatska (bosih avguštincev, bivša).

Cerkve, v kolikor jih je Stier vrisal v ta načrt:

Ta Ljubljana je bila z ozirom na tedanje nazore nekoliko zavarovana ali utrjena — pa le polovičarsko. V obzidju je bil najstarejši del mesta, in tudi to obzidje so postavili v raznih dobah. Okoli l. 1658. je segalo obzidje nekako od Kopitarjeve ulice in potekalo ob Ljubljanici navzgor do Pod tranč. Od tod so tvorila sklenjena hišna pročelja zaeno tudi obrambeno zidovje, nekako do današnje Trubarjeve ulice. Od tod dalje je bil pač spet sklenjen zid do »vodnega stolpa« ob vodnih vratih (C), a le kot zastenje malih hiš. Od tod je potekal del obzidja ob sedanjem Vožarskem potu preko Karlovških vrat in čez grajsko pobočje do četverooglatega stolpa na grajskem planišču. Drugi del zidu je šel z mestnega trga po pobočju hriba do grajskega obzidja (od tega zidu, ki je bil svoj čas v zvezi s prekopom, franc. tranchée, ima še danes ulica pred Hradeckega mostom ime: »Pod trančo«). Tretji del prečnega zidu je šel od današnje Kopitarjeve ulice (točka B v florisu) preko Krekovega trga do grajskega obzidja. Grad sam je bil dobro zavarovan na vse plati. Ostali del mesta na desnem bregu Ljubljanice, proti barju, je bil pa brez vseh varnostnih odredb. — Na levem bregu je dobil samo manjši del hišnih skupin, onih, kjer je bivalo plemstvo in stari patricijat, obzidje, četudi ne bog ve kako

Moderniziranje obstoječih utrd

Detajlna študija utrd

odporno. Ta del so oklepale te-le ceste in ulice: Breg in Židovska ulica (od iztočnega vogla Cojzove ceste do dvorskega trga), od dvorskega trga do srede Kongresnega trga, od todi v smeri Vegove ulice do zapadnega vogala Cojzove ceste; ves ostali zapadni del na levem bregu Ljubljanice ni bil zavarovan z obzidjem. — Tukaj je zastavil M. Stier ter zamislil utrdbe tudi za ta nezavarovani del mesta na levem bregu Ljubljanice, tako da bi bili vključeni vsi deli mesta, od Gradaščice na jugu pa do Tavčarjeve ulice na severu, od Ljubljanice na vzhodu do Bleiweisove ceste na zapadu. To je vnesel v floris s pikčasto črto. Te utrdbe si je mislil večinoma kot prstene nasipe z napérki, ki naj bi jih zgradili s pomočjo kmečkih tlačanov. — Teh utrdb naše mesto ni dobilo nikdar.

V drugi risbi kaže Stier, kako si misli moderniziranje obstoječih utrd. Na desnem bregu Ljubljanice, v odseku: vodna vrata — Karlovška cesta postavi na sredo močan pomol (bastion) in ojači nasip (kurtino) in pomol s pobočjem. To imenuje izrečno »Neueswerk«. Slično predlaga za prečno utrdbo na grajskem planišču: nasip se ojači in mu doda nastavek (flèche). — Na levem bregu Ljubljanice pusti stare utrdbe, a jih ojači z pobočnimi nasipi. Na štirih mestih (pri črkah N, T, V in W) pa projektira pomole z lunetami (N, V, W) in na sredi kurtine z bastionom (T). V svrhu večjega odpora naj se obda utrdba z rovom, vanj pa naj se napelje »mala Ljubljana«, t. j. Gradaščica. Vidimo torej, da je veljala prva pomoč in pozornost tudi v oni splošni nevarnosti, ogrožajoči vse dežele in plasti, v prvi vrsti privilegiranim stanovom. Tudi ta načrt so položili — mislim tako v Ljubljani, kakor tudi na Dunaju — ad acta, to tem prej, ker splošnega napada od strani Turkov ni bilo več.

Zadnja risba v Stierovem rokopisu, ki se peča z Ljubljano, je detajlna študija utrd, v kolikor so obstajale l. 1658. Te risbe ni delal Stier lastnorčno, ampak drug risar iz italijanske šole. Skica se ni posrečila in je v merilih in orientaciji pogrešna. To je moral nekdo pozneje dodati Stierovemu poročilu. — A kdo? Težavno vprašanje. Znabiti — in to izrekam z vso rezervo — se je vtikal v to zadevo njegov tekmeč, polkovnik Priami, ki je bil s Stierom nekaj

navzkriž. Dolžil ga je l. 1668., da je posnel »Dissegno der Fortification von Prag« po njegovih risbah. A če sodimo po dejstvih, ta obdolžitev ni mogla biti točna; kajti meseca julija istega leta so Stieru naročili v drugo, da naj pregleda utrdbe v Pragi in naj popravi pogreške v načrtih; to bi ne bilo mogoče, ako bi bil zakrivil plagiat in bi se mu bilo to dokazalo: pri vojaštvu je bil ta postopek mogoč. Dasi je ta risba od tuje roke pogrešna, ima pa vendar tudi to dobro stran, da nam kaže stanje mestnega obzidja ob Ljubljani od Pod tranče do Vožarskega pota jasneje, nego Stierova risba. Tu vidimo jasno *presledek*, začeni tako za trančo pa do Trubarjeve ulice, a od tod do vodnega stolpa zopet obzidje. — Utrjeni masiv na levem bregu Ljubljane: Breg, židovska ulica, Dvorski trg, Kongresni trg do srede, Vegova ulica in

Cojzova cesta je v risbi tuje roke zelo zveržen: dočim imamo v risbi št. III. jugozapadni kot s 53° , a severozapadni s 111° , ima pri Stieru — pravilno — jugozapadni kot 80° , severozapadni kot s 53° . Prav tako je razmerje posameznih ulic sila diskrepantno na risbi št. III., kar je seveda upoštevati. Opozarjam dalje na gorostasnosti, kakršne so n. pr. Študentovska ulica, Reber, Ulica na grad in obris grajskega hriba na omenjeni risbi; to opominja, da je treba gledati pri starih risbah vselej kritičnih oči in ne vsega sprejemati za veljavno, kar nam pride v roke in osobito ne izvajati iz pogrešnih risb dalekosežnih posledic in trditev. —

S tem sem opozoril na te rokopise, ki so važni za našo zgodovinsko topografijo. O drugih podam pozneje morebiti še podobne beležke.

DESET LET METEOROLOŠKEGA OPAZOVANJA NA ŠMARNI GORI

D R. O S K A R R E Y A

Zavod za meteorologijo in geodinamiko na univerzi v Ljubljani je ustanovil meteorološko postajo na Šmarni gori 1. januarja 1927. Postaja je postavljena tik gostilne pri cerkvi v nadmorski višini 667 m. Opazovanje je prevzel tamkajšnji gostilničar Hočevar Franc. Opazuje pa tudi vsa njegova družina.

Od vseh vremenskih elementov se opazuje samo temperatura zraka in padavine. Za merjenje temperature so v posebni leseni hišici postavljeni 1 navaden termometer, 1 minimum in 1 maksimum-termometer. Poleg teh pa nepretrgoma beleži temperaturo zraka tudi termograf, pri katerem se izmenjajo diagrami vsak ponedeljek. Padavine se opazujejo z dvema ombrometroma vedno ob sedmi uri zjutraj.

Letos je bilo navršeno deseto leto opazovanja in moremo že s precejšnjo točnostjo opisati temperature in padavinske razmere na Šmarni gori. V tabeli 1. so podane najnižje in najvišje temperature (minimum in maksimum-temperature) v vsakem mesecu za vseh deset let, od 1927 do 1936. S tem nam je dan pregled, v kakih mejah se zračna temperatura giblje. Najnižjo temperaturo so zabeležili v znani ostri zimi 1928/29, in sicer 4. februarja $-24,0^{\circ}$, najvišjo pa $33,5^{\circ}$ zaporedoma v dneh 16. in 17. julija 1928. Zelo visoko temperaturo so zaznamovali tudi 28. junija 1935, in sicer $33,4^{\circ}$. V Ljubljani je znašala takrat $38,0^{\circ}$. Najnižja temperatura v Ljubljani pa je bila do sedaj $-25,6^{\circ}$, in sicer tudi v tisti ostri zimi kakor na Šmarni gori, samo en dan prej, to je 3. februarja 1929. Absolutno kolebanje temperature na Šmarni gori se giblje tedaj v mejah med $-24,0^{\circ}$ in $33,5^{\circ}$. Absolutna amplituda znaša torej $57,5^{\circ}$. V Ljubljani pa se giblje med $-26,0^{\circ}$ in $38,0^{\circ}$, amplituda znaša tedaj 64° . Dnevna kakor letna amplituda temperature se navadno manjša z večjačo se nadmorsko višino.

Iz tabele 1. je dalje razvidno, da se prve temperature pod ničlo javljajo v oktobru. Leta 1928. se je pojavila prvič 17. oktobra, leta 1931. šele 28. in je

bila nato pod ničlo vsak dan do konca meseca. Leta 1934. se je pojavila že 16. oktobra, pa je tega dne dosegla komaj $-0,4^{\circ}$ in je vrednost $-1,8^{\circ}$ dosegla šele 19. Leta 1936. se je pojavila zelo zgodaj, to je že 6. oktobra, vendar samo za malenkost pod ničlo, $-0,2^{\circ}$. Vrednost $-1,2^{\circ}$ iz tabele je bila zabeležena 13. oktobra.

Spomladi morejo biti temperature pod ničlo zabeležene še v maju. V desetih letih pa se je to zgodilo samo enkrat in to 2. maja 1935. V drugih letih pa se najnižje temperature v maju le malo razlikujejo od ničle, često samo za 1° . Po dosedanjih opazovanjih moreta tedaj slana pa tudi pozeba nastopati od 6. oktobra do 2. maja.

Zanimivo je primerjati potek temperature med Šmarno goro in spodnjim ljubljanskim poljem. To nam kaže tabela 2., ki predstavlja najnižje in najvišje temperature v letu 1936., in sicer za Ljubljano in Šmarno goro. Za Ljubljano so podatki vzeti z vrta ljubljanske porodnišnice. Navadno velja pravilo, da se temperatura zraka z višino manjša, in sicer na vsakih 100 m vzpona za pol stopinje. Višinska diferenca med vrtem porodnišnice in Šmarno goro znaša 379 m ($667-288$). Temperature na Šmarni gori morajo biti tedaj nižje za $1,9^{\circ}$ ($3,79 \times 0,5$). V tabeli 2. pa vidimo, da ni vedno tako. Opazimo celo, da so temperature v Ljubljani nižje kot na Šmarni gori, zlasti pa temperature pod ničlo. Tako je bila temperatura v decembru v Ljubljani nižja za $3,4^{\circ}$. To je zanimiv pojav, ki ga imenujemo *temperaturni obrat*.

Temperaturni obrat nastane pri nočnem, zlasti zimskem ohlajevanju zraka. Ko sonce zaide, tedaj se prične ohlajevati najprej zemeljsko tlo. Ohlajevanje se vrši tako, da odhaja toplota skozi zrak v vsemirje. Ko se tlo ohladi pod temperaturo zraka, oddaja zrak svojo toploto tlu. To se dogaja na ravnem tlu ljubljanskega polja in na okolnih pobočjih, ki ljubljansko kotlino obkrožajo. Hladen zrak pa je težji kot topel, zato se na pobočjih zaradi povečane